

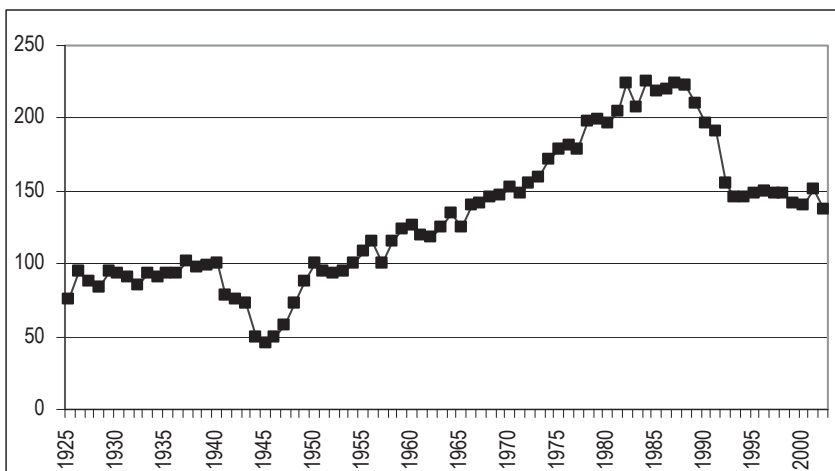

Gazdag László

Agrárgazdaság: a hatékonyság kérdése és a modernizáció

Távolodás a kolhozmodellről (Visszatekintés és előretekintés)

A magyar agrárgazdaság volt jobb helyzetben, magasabb termelési-technológiai színvonalon, valamint lehet még jobb helyzetben és fejlettebb színvonalon. Csak egy bizonyos: a mai állapot nem tartható tovább, s főként az Európai Unióba való belépésünk sürgeti versenyképességünk minél előbbi helyreállítását. Az alábbi ábra a magyar agrártermelés bruttó értékének alakulását mutatja 1925-től napjainkig.

1. ábra: A mezőgazdaság bruttó termelése, 1925–2002 (1940=100)
(Forrás: Benet Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság. MTA Stratégiai
Kutatások, II. Az agrárium helyzete és kilátásai. 1997. 169. o.
1996-tól továbbrajzolva: KSH alapján.)

Jól kivehető egy markáns, dinamikus fejlődési-növekedési korszak, úgy 1965-67-től 1982-84-ig. A Világbank egy 15 éves (1968–1983) statisztikája szerint a vizsgált 15 év alatt Magyarország növelte leggyorsabban az egy főre jutó élelmiszertermelést az egész világon, megelőzve a 2. helyezett Hollandiát és a harmadik Costa Ricát.

1967–1980 között beszélhetünk a magyar mezőgazdaság aranykoráról, ez volt a Dimény–Romány-korszak (Dimény Imre, miniszter: 1967–1975, és Romány Pál, miniszter: 1975–1980). Magyarország a szovjet tömb országai közül egyedül nettó agrárexportőr lett, termelésének egyharmadát külfiacon értékesítve.

Kialakult a nagyüzem és a kisüzem szimbiózisa, megjelent a „közös” burkában a magánvállalkozás, az agrárszektor (és azon belül is a szövetkezeti szektor) lett a kiindulópontja az általános gazdasági reformnak.

A több mint 1200 termelőszövetkezetet és a 128 állami gazdaságot sikerült lefedni fő vonalakban a legkorszerűbb nyugati technikával-technológiával, genetikai alapanyaggal. A termelési rendszerek az 1970-es években 800 új fajtát és hibridet hoztak be, amivel lecserélték, fölfrissítették az egész hazai növény- és állattenyésztés genetikai hátterét.

Az 1970-es években végbement technikaváltással a magyar mezőgazdaság mintegy beemelődött a világ élvonalába, a legfejlettebbek közé.

A gépi technika kihasználtsági foka négy-hatszorosa volt a nyugati farmokénak, vagyis a hatékonyság is jelentős mértékben javult, nemcsak a termelés természetes mutatói. 1983-ban Wassily Leontyeff, a Nobel-díjas amerikai közgazda azt írta, hogy számításai szerint a magyar mezőgazdaságban az élőmunka termelékenysége is magasabb, mint a francia mezőgazdaságban.

Magyarország az 1980-as évek elején a kukorica termésátlagban megelőzte Franciaországot (csak az USA állt előttünk a világon, az egymillió hektárnál nagyobb területen termelők között), az egy tehenre jutó tejtermelésben Franciaországot, Svájcot és Ausztriát (!), 1979-ben a magyar búza termésátlaga 19%-kal meghaladta az EGK (az EU elődje) átlagát. Az egy főre jutó tojástermelésben másodikak voltunk

Hollandia mögött, az egy főre eső sertéshústermelésben pedig ugyan-csak másodikkak Dánia mögött.

Az egy főre jutó almatermelés és -export terén hazánk évekig az első helyen állt, ugyanakkor 1998-ban már nettó importőrök lettünk.

Egyébként azokban a mutatókban, amelyekben az első öt között voltunk, ma már nagyrészt az első ötvenbe sem kerülnénk be!

A sort még lehetne folytatni. Előre szeretném bocsátani, hogy minde-z az eredmény az akkori politikai rendszer *ellenében*, azt tagadva, annak kereteit feszegetve jött létre. Amilyen mértékben sikerült a mezőgazdaságnak eltávolodnia az „etalon” szovjet kolhozmodelltől, amilyen mértékben függetlenedett az agrárpolitika a „nagypolitikától” és a „rendszerideológiától”, amilyen mértékben „meghonosodtak” nálunk a piacgazdaság és a vállalkozói attitűd elemei, olyan mértékben javult a teljesítmény.

Az agrármenedzsment szerepe

Előre kell bocsátani, hogy mindezek az eredmények nem kisebbitik vagy negligálják az előző rendszer parasztsággal szembeni *bűneit*, amelyek közül is kiemelkedik a kádári kollektivizálás 1958-61 között. Ez a magyar parasztsággal szemben elkövetett durva erőszak volt, még akkor is, ha a módszerek finomodtak az 1950-es évekéhez képest. De, éppen az 1956-os forradalom hatására, itt már nem kolhoz jött létre, hanem egy más típusú nagyüzem, amely kiindulópontja lett az ún. „magyar modellnek”. A szövetkezeti szektor nem lett beintegrálva a direkt utasításos, tervlebontható, merev sztálinista gazdasági irányítási rendszerbe, tulajdonképpen az agrárszektorban már az 1960-as években az 1968-as, későbbi reform mechanizmusai működtek.

Ebben a helyzetben lépett színre az agrárszövetkezeti és állami gazdasági menedzsment ama nemzedéke, amelyet Kovács András legendás filmjének címe alapján csak „nehéz embereknek” nevezünk ma is.

Sok szövetkezet és állami gazdaság élén olyan vezetők álltak, akik a régi bürokrata, végrehajtó típus helyett már az új szellemű, vállalkozói, menedzszeri stílust képviselték, és ha kellett, szembefordultak a pártállami oligarchiával is. Egyik lábbal a börtönben, másik lábbal a megdicsőülés talapzatán – így lehetett a helyzetüket jellemezni. Bur-

gert Róbert Bábolnán, Szabó István Nádudvaron, Vass István Dalmandon, és szerencsére lehetne még tovább sorolni.

„Fönt”, a magasabb szinteken pedig olyan emberek védték ezt a réteget, mint Dimény Imre miniszter, vagy Fehér Lajos, a Politikai Bizottság tagja, Erdei Ferenc és mások.

Elméleti megalapozói ennek a sajátos magyar modellnek a már említett Erdei Ferencen kívül Csizmadia Ernő, Vági Ferenc, Kulin Sándor, Fekete Ferenc, a „debreceni iskola” (Csete László, Gönczi Iván, Vadász László, Kádár Béla) stb. A „debreceni iskola” az 1950-es évek végén már olyan üzemtan tankönyvet adott ki és tanított, amelyben már költségek és jövedelem szerepeltek, ami akkor még nagyon eretnek dolognak számított.

Erdei Ferenc személyét ma sok kritika éri, amiben van igazság, valamennyire kétségtelenül „kollaborált” a kommunista hatalommal, ugyanakkor nagyon nagy szerepe volt abban, hogy a magyar agrárszövetkezeti modell kezdettől fogva jelentősen különbözött a szovjet kolhozmodelltől. A „háztáji” árutermelő magánvállalkozás egyik legfontosabb elméleti megalapozója volt például. Ugyancsak küzdött a szövetkezeti önállóságért, a szövetkezeti és az állami tulajdon szétválasztásáért. Egyébként ellenezte a kollektivizálást.

Ez az agrármenedzsment már nem a pártállami oligarchia bürokrata kiszolgálója volt, hanem az agrártermelő kisember, a falu, a vidék, az ágazat érdekeinek érvényesítője, a „kiskapuk” keresője, az egyéni és csoportos vállalkozásoknak teret engedő és nyitó vezető réteg.

A „háztáji”, a nevével ellentétben, már az 1960-as években specializált árutermelő magánvállalkozás volt a „közös” burkában, a „melléküzemág” pedig a nem mezőgazdasági kollektív vállalkozás ugyanabban a burokbán.

Az 1970-es években már a „háztáji” portákon hízott a sertésállomány 55-56%-a, az évtized végére a melléküzemág adta az árbevétel 52%-át a mezőgazdasági alaptevékenységgel szemben.

Több lábon állás

Kialakult a „magyar modell”, vagyis a sok lábon álló, belső vertikumokat megvalósító *nagyüzem*, az integrált árutermelő „háztáji”, vala-

mint a *termelési rendszer*, vagyis a komplex fejlesztő-szolgáltató horizontális integrációk hármasságának.

Sajátos munkamegosztás jött létre: a nagyüzem foglalkozott a technikaigényes ágazatokkal (szántóföldi növénytermelés, állattenyésztő telepek), a „háztáji” pedig a munkaigényes ágazatokkal.

A termelési rendszerek ennek a korszaknak, a '70-es éveknek nagy „találmányai”. A 70-80 ilyen szervezet lefedte az egész magyar mezőgazdaságot, az összes ágazatot. Új típusú közös vállalkozásai voltak ezek a szövetkezeteknek, állami gazdaságoknak, 50-60 szolgáltatással, saját kísérleti telepekkel, amelyek afféle innovációs központokként, vagy inkább motorokként gerjesztették a magyar mezőgazdaság modernizációját, folyamatosan meghonosítva, adaptálva a világ legkorszerűbb technikáját és technológiáját.

Néhány név a termelési rendszerek szervezői, létrehozói közül, a teljesség igénye nélkül: Burgert Róbert (Bábolna, IKR), Szabó István (Nádudvar, KITE), Lakatos Csaba (Szekszárd, KSZE), Sibalin József (BKR, Baja).

Megtorpanás: a '80-as évek

Az ábrából kitűnik, hogy a magyar mezőgazdaság lendülete az 1980-as évek közepén megtört. Ennek okai az ágazaton kívül keresendők. Részben „rendszer-specifikus” okok, ami azt jelenti, hogy maga a rendszer került általános válságba, és onnan vont el, ahonnan tudott, nálunk a mezőgazdaságból. Kinyílt az agrárrolló, erőteljessé vált a közvetlen költségvetési elvonás is. A másik egy „rendszerközömbös” ok: túlermelési válság alakult ki az agrártermékek világpiacon, amely azóta is tart, estek az árak. Nem hatékonyságok versenyeznek az 1980-as évek eleje óta a világpiacon, hanem támogatási politikák és kondíciók.

A hazai agrármenedzsment váratlan kihívásokkal nézett szembe: miközben még mindig világszínvonalon termelt az ágazat, egyre súlyosabb pénzügyi helyzetbe került. 1990-ben ugyanakkora dollárbevételeért nagyjából dupla annyi terméket kellett exportálnunk, mint egy évtizeddel korábban.

Rendszerváltás és válság

Az 1990-es évek első felében, az Antall-kormány idején sajnos a közgazdasági és társadalmi racionalitás helyett az ideológiai-érzelmi motivációk játszották a fő szerepet az agrárátalakításban. A hazai szövetkezeteket azonosították a „kolhozsal”, a régi rendszer valamiféle maradványaként kezelték őket, miközben általában is fokozódott az elvonás az ágazatból. Az évtized folyamán kb. 1000 milliárd forintra rúgott ez az elvonás, ami a mezőgazdaság teljes technikai leépüléséhez vezetett.

Végbement az élelmiszeripar és -kereskedelem elhibázott privatizációja, ezáltal szétszakadt a termelés – feldolgozás – forgalmazás vertikális integrációs láncolata, ráadásul ezek a kapacitások többnyire külföldi kézbe kerültek. Az új tulajdonosok többségéről hamar kiderült, hogy nem fejleszteni akar, hanem piacot vett, valamint viszonylag korszerű termelőalapokat olcsón. Nem járunk messze az igazságtól, ha kimondjuk: a hazai élelmiszeripar és -kereskedelem privatizációjának története inkább a büntetőjog, semmint a közgazdaságtan vizsgálati tárgya kellene, hogy legyen. Van valami elképesztő abban, hogy Antall József rábízta a privatizáció ügyét egy szűk csoportra, mindenfajta társadalmi kontroll nélkül.

A szövetkezeti szektor elleni támadás során az agrármenedzsment válaszut elé került: vagy sodródott az árral, netán haszonélvezőjévé vált a folyamatnak a privatizáció során, vagy eltávozott a pályáról, esetleg igyekezett menteni a menthetőt.

Modern kori történelmünkben nem ért még annyi méltatlan, megálázó támadás olyan réteget, csoportot, amelynek olyan sokat köszönhet a nemzet, az ország, mint az agrárszövetkezeti és állami gazdasági menedzsmentet. Kinevezték őket teljesen pejoratív éllel „kolhozlobbrynak”, „hatalomátmentőnek” stb. Orbán Viktor, nem is olyan régen, a rádióban mint „a múlt rendszerhez kötődő nagyüzemekről” beszélt a még megmaradt szövetkezetekről, állami gazdaságokról. Holott ez a szektor, ennek vezető menedzsmentje már az előző rendszer idején rengeteget tett ama rendszer kereteinek tágításáért, feszegetéséért, fellazításáért, most pedig örömmel üdvözölte, támogatta a rendszerváltást.

Ha megnézzük az ábrát, láthatjuk, hogy nagyobb volt az agrártermelés visszaesése, mint a II. világháború idején. Ma a mezőgazdaság

a kb. 30 évvel korábbi színvonalon áll, lecsúszva a nemzetközi élbolyból a szürke középmezőnybe. És még így is ez az ágazat, és döntően a szövetkezeti szektor adja azt a kétmilliárd dollárnál több agrárexportot, amellyel a nemzetgazdaság két nettó exportáló ágazata közül az egyik maradt. A másik a turizmus, azonban ne feledjük el, hogy az idegenforgalom bevételei is döntően a turisták itt elfogyasztott ételméből adódnak.

Vannak, akik úgy fogalmazzák, hogy sajnos az agrármenedzsment egy jelentős része egyszerűen cserbenhagyta ágazatát, valamint az agrártermelő kisembert, amikor a privatizáció haszonélvezője lett. Ebben van sok igazság. Rengeteg szövetkezetben a menedzsment „kimagszolázta” a kurrens, piacképes részlegeket, a maradékot pedig, gyakran a szövetkezet adósságával együtt otthagya a többségnek. És persze kapott a kisember mindemellé 1-2 hektár termőföldet „kárpótlásként”. Ez volt a vidéki agrártermelő kisember igazi becsapása, kisemmizése. Legalább olyan „átverés” volt, mint a kádári kollektivizálás.

Van viszont szerencsére ellenpélda is. Sok helyen sikerült megmenteni, egyben tartani a szövetkezetet vagy a termelési rendszert. Nádudvaron működik a KITE, amely tavaly 70 milliárd forint árbevételű könyvelhetett el, vezetője továbbra is Szabó István. Működik a „nagyok” közül a bábolnai IKR is. Sajnos a harmadik „nagy”, a szekszárdi KSZE időközben tönkrement, megszűnt. Buday-Sántha Attila professzor azt írja „Agrárpolitika, vidékpolitika” c. könyvében: „A magyar agrárgazdaság az elmúlt másfél évtizedben a világ élvonalától ismét leszakadt. Alacsony tőkeellátottsága, leromlott eszközállománya, szervezeti és tulajdoni szétforgácsoltsága miatt évről évre veszít nemzetközi versenyképességéből.”

Hozzá kell tenni ehhez, hogy egyedült az agrárágazatot nem sikerült újra fejlődési pályára állítani. Valójában a hazai agrárium egyszerűen továbbra is csak vergődik, mindenfajta perspektíva nélkül. 2002-ben a bruttó termelés az 1989-91 évi átlag 75%-a volt csupán!

I. táblázat: A világ és Magyarország agrártermelésének indexei
(Forrás: FAO Production Yearbook, 2000, 2002. Rome.

Közli: Kapronczai István /szerk./: A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig.)

1989-91 átlaga: 100					
év	világ	Magyarország	év	világ	Magyarország
1989	98,1	102,7	1996	113,7	76,0
1990	100,7	96,5	1997	116,6	78,3
1991	101,2	100,8	1998	118,2	78,1
1992	103,5	78,6	1999	121,4	74,4
1993	104,1	71,1	2000	122,8	67,5
1994	107,1	71,8	2001	126,3	90,6
1995	109,3	70,8	2002	127,2	75,1

Nemrég egy neves tudósunk 60 millió forint támogatást igényelt „a kisgazdaságok versenyképességének vizsgálata” céljából. Nos, kisgazdaságok versenyképessége – ez önmagában is fából vaskarika. Kidozott pénz! Megfelelő tőke- és földkoncentráció nélkül nincs hatékony agrártermelés!

A nemrég elhunyt neves ökológus professzor egyik utolsó interjújában azt fejtegette, hogy „a kisgazdaságokra kell bízni az agrártermelést”. Ez teljesen ellentmond a világtendenciáknak, a mérethatékonyság követelményének. A másik probléma, hogy a mai világban egy agrárüzemnek több lábón kell állni, hogy tompítsa a kockázati tényezőket. Egy kisgazdaság nem képes az ilyen több lábón állásra. Vagy visszafelé akarunk haladni, mint a rák? Az egykori magyar modell viszont nagyon is megfelelt a mérethatékonyság és a sok lábón állás követelményének.

Az agrármenedzsment nagy történelmi feladata lehetne a „régii di-csőség”, vagyis a '80-as évek elejei színvonal visszaállítása, az élelmiszer-gazdaság új fejlődési pályára állítása. Ehhez viszont partnerre lenne szüksége a „nagypolitika” oldaláról is. Egyelőre ilyen törekvés „felül-ről” nem érzékelhető... Pedig az ágazat jelentősége jóval túlnő a GDP-n belül elfoglalt 6-7%-nyi részarányán. Az egész élelmiszer-gazdaság az eszközgyártóktól kezdve az élelmiszerkereskedelemig már a GDP 30%-át foglalja magában. Mindezen túl az egyetlen nettó exportőr ágazat.

Ki kell mondanunk, hogy a rendszerváltás óta valamennyi kormány eddig a magyar mezőgazdaság érdekeivel ellentétes politikát folytatott. A Horn-kormány (1994–98) idején is annyi változott csupán, hogy megszűnt a nagyüzemellenes retorika. De semmi érdemleges nem történt az ágazat valós konszolidációja érdekében. Az Orbán-kormány tulajdonképpen odadobta koncként az ágazatot a közönséges dilettantizmusnak, mintegy érzékeltetve, hogy marginális kérdésnek tartja a mezőgazdaság fejlesztését. Az 1990-es években végig „visszaköszön” az a szemlélet, amely az ágazatot a GDP-ből és a foglalkoztatottak részarányából való számszerű részesedése alapján ítéli meg. Ez, mint már említettük, alapvető hiba, hiszen az ágazat működésének, teljesítményének kumulatív hatásai messze túlmutatnak ezeken az arányszámokon. Másrészt pedig tudomásul kellene venni, hogy egy-két hektáros törpegazdaságokkal nem lehetünk versenyképesek az Európai Unióban. Valamiféle szövetkezésre – egyelőre legalábbis – szükség lenne a hazai mezőgazdaságban, a tőkehiány áthidalása végett. És szükség lenne a termelés – feldolgozás – forgalmazás integrációjának helyreállítására. Ezt a funkciót valamikor a termelési rendszerek vállalták magukra, újjá kellene őket szervezni!

„A fejlődést befolyásoló tényezők sorában az első ..., hogy egy ágazat fejlődését a társadalom (és a politika! *G. L.*) fontosnak tartja-e vagy sem” – írja Buday-Sántha Attila. (I. m.: 442.) Majd később így folytatja: „Ez az egyetlen termelőágazat, amely nem tudott fejlődési pályára kerülni, egyetlen részterületen sem tudott versenyképes módon megújulni, és változatlanul válságban van.”

Elég csak megnézni a fenti ábrát!

Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi mérlege

Ma az élelmiszergazdaság az egyedüli nettó agrárexportőr ágazat. Ne feledjük el, hogy az idegenforgalom bevételeinek nagy része is a turisták itteni élelmiszerfogyasztása tulajdonképpen.

Nézzük tehát az ágazat (mezőgazdaság és élelmiszeripar) külkereskedelmét!

2. táblázat: A magyar élelmiszergazdaság (mezőgazdaság és élelmiszeripar) külkereskedelmi egyenlege, 1990–2002
(Forrás: Kapronczai István /szerk./: A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. 2003. 57.)

év	export	import	egyenleg
millió USD			
1990	2387	773	1652
1991	2669	660	2009
1992	2653	660	1993
1993	1974	799	1175
1994	2307	1060	1247
1995	2901	978	1923
1996	2746	940	1806
1997	2857	1088	1769
1998	2772	1199	1573
1999	2310	995	1315
2000	2256	1017	1239
2001	2544	1135	1409
2002	2668	1306	1362

A kép kicsit csalóka! Azért ilyen „jó” a helyzet, mert a hazai belső fogyasztás a rendszerváltás után mintegy egyharmaddal zsugorodott, és így exportárualapok képződtek a belső fogyasztás rovására. Tehát nem az élelmiszergazdaság valós teljesítményéről van itt szó.

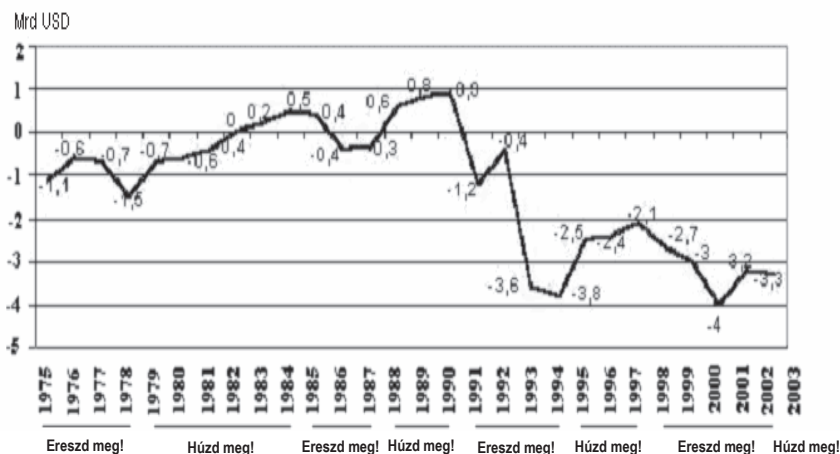
Döbbenetes, hogy az import majdnem megduplázódott, holott ennek semmiféle racionális magyarázata nincs. A belső fogyasztás egyharmadrésznyi (35%-os) zsugorodása mellett is duplájára emelkedett az élelmiszerimport. Ennek az oka a felelőtlen hazai agrárpolitika, az élelmiszerkereskedelem és élelmiszeripar kiárusítása! A külföldi tőke piacot vett olcsó áron!

1989-ben kb. hatszor annyi agrárterméket szállítottunk az Európai Közösség országaiba, mint amennyit onnan importáltunk. Ma már ez az arány mindössze kétszeres!

Ha pedig az 1980-as évek közepének teljesítményét, valamint az akkori agrárimportot vesszük alapul, és amellet a bruttó termelési érték mellett zsugorodott volna a belső fogyasztás ilyen mértékben, ak-

kor megállapíthatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar exportja stabilan 5 milliárd dollár fölött lehetne! Vagyis nem folytatódott volna az elmúlt évtizedben eladósodásunk, mert csak az élelmiszer-kivitel egyensúlyba hozhatta volna a hazai külkereskedelmi mérleget!

Nézzük a magyar külkereskedelmi mérleg alakulását 1975–2002 között:

2. ábra: Külkereskedelmi mérleg 1975–2002
(avagy hektikus rángatózások a gazdaságban)
(Forrás: KSH)

Látható, hogy az eredmény siralmas. Ennek következménye, hogy csak a bruttó államadósság mértéke már meghaladja a 40 milliárd dollárt, amiben a magánszektor adósságállománya még benne sincs!

Az itt érzékelhető hektikus rángatózások, vagyis „húzd meg – ereszd meg” szakaszok ugyanakkor a magyar mezőgazdaság hasonló ciklusai is egyben. Minden fiskális-restríciós, nadrágszív meghúzó szakasz a hazai belső élelmiszer-fogyasztást szűkítette. Hiába esett a termelés színvonala, ha még jobban zsugorodott a fogyasztás! Ennek következtében hiába zuhant 10 milliőról 5 millió alá a sertésállomány, „túltermelés” lett sertésből. Ugyanez minden ágazatra elmondható.

Ismétlem: racionális agrárpolitika esetén csak az élelmiszergazdaság nullszaldóssá tehetné volna minden évben a magyar külkereskedelmet!

Ennek fényében lehet csak igazán megítélni a rendszerváltás utáni katasztrofális agrárpolitika (és privatizáció) igazi „eredményét”, következményeit. Egyszer hallottam egy neves professzor kifakadását: „Ez egyszerűen hazaárulás volt, amit »ezek« csináltak a mezőgazdasággal”!

Az olvasó döntse el ennek a nagyon súlyos kijelentésnek az igazságtartalmát! A magam részéről Gidai Erzsébet professzor asszonnyal értek egyet (a főnti kijelentés nem tőle származik), aki szerint a hazai privatizáció kérdése nem gazdasági, hanem büntetőjogi kategória.

A kitörés útja

Most már nyugodtan elmondhatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság válsága közel két évtizede tart, hiszen a lendületes fejlődés megtorpanása az 1980-as évek elején következett be, és ezután nagyon hamar megkezdődött a pénzügyi leépülés, amit az évtized második felében már a technikai színvonal leépülése követte. A gépek, állattenyésztő telepek leamortizálódtak, az ültetvényrekonstrukciók elmaradtak.

Kiindulópontom az, hogy kisgazdaságokra, de még közepes méretű (20–60 hektár közötti) üzemekre sem lehet alapozni a hazai agrártermelést. Mi nem célozhatjuk meg az Európai Unió üzemméreteit, szerkezetét, mert az, az üzemméret és szerkezet eleve versenyképtelen Észak-Amerika, Ausztrália, Argentína, Új-Zéland szerkezetével szemben, másrészt a mi tőkeellátottságunk mellett egy ilyen nyugat-európai méretű 20-60 hektáros üzem még reménytelenebb helyzetben van.

Elő kell tehát mozdítani a föld- és tőkekoncentrációt, és ennek két útja-módja van. Meg kell teremteni a tőkeerős, megfelelő méretű (hagyományos növénytermelési ágazatokat alapul véve 100 hektár fölötti) magánfarmokat, illetve ahol erre nincs remény, tőke, egyéb föltétel, ott igenis vissza kell térni a termelésre is kiterjedő szövetkezésre. E téren nincs helye ideológiai megfontolásoknak, csakis a gazdasági-társadalmi racionalitás, valamint a gazdasági hatékonyság szempontjai lehetnek a mérvadók. A termelésre is kiterjedő szövetkezés önmagában nem kolhoz, a fejlett nyugati világban is találunk rá példát szép szám-

mal. Franciaország bortermelésének közel felét olyan termelőszövetkezetek adják, amelyekben a szőlőtermelés is közös művelésben folyik.

Az Egyesült Államokban, Kaliforniában a citrustermelést döntően termelőszövetkezetek végzik, hatalmas, sok száz vagy több ezer hektáros táblákon, közösen oldva meg a vízellátást, öntözést stb. Nem az üzemméret, nem is a szövetkezés ténye dönti el, hogy valahol kolhoz működik-e vagy nem, hanem az általános politikai–gazdasági–társadalmi viszonyok. Szabad piacgazdaságban, magántulajdon esetén a termelésre is kiterjedő szövetkezésnek semmi köze a kolhozhoz, ezért semmiféle ideológiai és politikai ellenszenvet sem kell magával vonzania. Ezért a termelésre is kiterjedő szövetkezetek megerősítése igenis járható út Magyarországon az agrárválságból való kilábalás szempontjából. Föl kellene végre hagyni az ideológiai, politikai szempontú minősítgetésekkel, ne a politika akarja megmondani, hogy neki milyen gazdálkodási, üzemi, tulajdoni forma a kedves, ezt a kérdést a termelő emberre kellene bízni.

Természetesen szorgalmazni kell a nyugati típusú, tehát a beszerzés, a feldolgozás és a forgalmazás területére koncentráló szövetkezeti formákat, de nem szabadna idegenkednünk a termelőszövetkezeti formától sem, pusztán azért, mert a múlt rendszerből örököltük.

A szövetkezeti szektor megerősítésének megint két útja-módja van. A meglévő szövetkezeteket meg kell erősíteni, a törvényeket úgy kell módosítani, hogy a szövetkezetek a saját tagságuk részére meg tudják szerezni a termőföldet, vagyis ne kelljen azt bérelniük. Másrészt újjá kell szervezni a reménytelen helyzetben levő, leszakadó térségekben a szétesett (szétvert?) egykori szövetkezeteket. Természetesen egy szabad társadalom és a piacgazdaság elveinek tiszteletben tartásával, teljességgel önkéntes alapon, jelentős állami segítséggel.

Újjá kellene szervezni a termelési rendszereket is, vagyis meg kell újra teremteni a mezőgazdaság megfelelő szolgáltató–fejlesztő hátterét.

A termelés–feldolgozás–forgalmazás vertikális integrációs láncolatának megteremtése céljából lehetőséget kell adni, hogy a termelők (és szövetkezeteik) minél nagyobb tulajdoni hányadot szerezhessenek a feldolgozóipar és az élelmiszerkereskedelem területén. Tulajdonképpen ezeket a kapacitásokat át kellett volna ingyen adni a termelők szervezeteinek, szövetkezeteinek, a termelési rendszereknek stb. Sok-

kal nagyobb lett volna így a nyereség, mint amit az állam, a társadalom kapott az elhibázott privatizáció révén.

Ugyanakkor jelentős anyagi erőforrásokat kell átcsoportosítani az ágazat pénzügyi szanalása érdekében. Ezt a kormánynak föl kell vállalnia, nem lehet „megspórolni”. Legalább ezermilliárd forintot kell az élelmiszergazdaságba befektetni ebben az évtizedben. Ha ezt nem vállaljuk föl, és ha nem alakítjuk mezőgazdaságunk üzemi szerkezetét, belső viszonyait, ha nem oldjuk meg a mérethatékonyság égető problémáját, ha nem juttatjuk a termelők kezébe a feldolgozóipari és kereskedelmi kapacitásokat, akkor ez az ágazat válságról válságra fog bukásolni, akár évtizedeken keresztül.

Föl kell hagyni az elmúlt 12 év struccpolitikájával! Rá kell térni a modernizáció valós útjára. Jelenleg ugyanis zsákutcában vagyunk. Most is csak azt érzéklni, hogy a Földművelésügyi Minisztériumban az „ügyek” intézése folyik, jól, rosszul, inkább rosszul. Nincs átfogó fejlesztési koncepció, nincs stratégia. Ahogy esik, úgy puffan! „Ennyi, meg annyi támogatást adunk...” „2003-ban többet ruházhattak be a termelők, mint valaha!”- mondja a miniszter. Kik? Az egy-két hektáros „farmok”? A tízhektáros „farmok”? És mi volt akkor itt az 1970-es években, amikor a termelőalapok teljességgel megújultak, és a világ legmodernebb technikája és technológiája áramlott ide be nagy tömegben, beleértve a genetikai alapokat is!

A jelenlegi struktúra mellett a támogatás nagy része a Danaidák hordójába megy, elfolyik, kárba vész.

Nem lehet megkerülni a mérethatékonyság, a méretoptimum kérdését. Megfelelő üzemi- és táblaméret mellett tökemegújulás oldaná meg a problémát, de a szerkezeti kérdés a jelek szerint föl sem merül az irányító tárcánál.

A multifunkcionális mezőgazdaság

A mezőgazdaság fejlesztését össze kell kötni a vidékfejlesztéssel és a környezetgazdálkodással, vagyis a környezet általános fejlesztésével, illetve a regionális politikával.

Mindezek szorosan összefüggnek a gazdasági hatékonyság kérdésével. Valójában közeledni kellene a rendszerváltás előtti „magyar

modellhez”, visszahozni annak előnyös oldalait, kiküszöbölve mindazt, ami hátrány volt, ami a múlt rendszerből fakadt.

Mik lehetnek a mezőgazdaság funkciói?

1. Biztonságos, egyenletes minőségű élelmiszerellátás belföldön.
2. A megfelelő exportárualapok biztosítása.
3. A vidéki lakosság megélhetésének biztosítása megfelelő színvonalon.
4. A magyar termőföld minőségének és mennyiségének (!) megőrzése, a táj kultúrállapotban tartása.

Mindehhez olyan tulajdoni viszonyok, üzemi és táblaméretetek, szervezeti keretek szükségeltetnek, amelyek biztosítják a működés gazdasági hatékonyságát is. A mezőgazdaság tehát ne támogatott ágazat legyen, hanem nettó teherviselő. Egyébként az Európai Unió is ilyen agrárszektor szeretne nálunk látni, és nem olyat, amely a támogatásokért tartja a markát.

A megfelelő méretű, több lábon álló, versenyképes, multifunkcionális nagyüzem adhatja ehhez a megfelelő kereteket, és nem a kis- és középüzem.

Integrált mezőgazdaság

Az integrált mezőgazdaság három eddigi gazdálkodási forma előnyeit egyesíti, azok hátrányainak kiküszöbölésével:

1. hagyományos paraszti gazdaság,
2. iparszerű mezőgazdaság,
3. biogazdálkodás.

A hagyományos paraszti gazdaság hátránya volt a forráshiány, a termelés bővítésének ebből fakadó korlátja, az alacsony jövedelemtermelő képesség, a munkaerő-igényesség. Előnye viszont az ökonomikus és ökológikus szemlélet, a melléktermékek maximális hasznosítása, a belső erőforrások minél teljesebb kiaknázása.

Az iparszerű mezőgazdaság föloldotta a forráskorlátot, jelentős külső inputot vont be, ebből következően jelentősen bővíteni tudta az outputot. Ugyanakkor túlzottan eszközfüggő, tőkeigényes, ezenkívül főtermék-centrikus, tehát a melléktermékpályák szétszakadtak benne, a melléktermék hulladékká degradálódott. Túlzottan nagy mértékben támaszkodik kemikáliákra, short term jellegű, tehát rövid távú a szemlélete.

A biogazdálkodás vegyszermentes termelést jelent, viszont hátránya a viszonylag alacsony hatékonyság, a túlzottan magas munkaerő-igény.

Az integrált mezőgazdaság átveszi ezek előnyeit, és kiküszöböli hátrányait, igénybe veszi a modern technikát, a tőkét, ugyanakkor zárja a melléktermékpályákat, kihasználja a belső erőforrásokat. Minimalizálja, de nem küszöböli ki teljesen a kemikáliák használatát. Okszerű műtrágyázás, kombinálva a szerves trágya használatával, okszerű növényvédelem, amely csak minimális mértékben, környezetkímélő módon alkalmaz kémiai szereket. Az integrált növényvédelem kombinálja a mechanikai, agrotechnikai, a vegyszeres és a biológiai védekezés módszereit. Az egész tábla helyett a fertőzött góccok kezelése, a kártevők kártevőinek elszaporítása, vetésváltás monokultúra helyett, gépi mechanikai gyomirtás (kultivátorozás), a vetésidő stb. megválasztása.

Az integrált mezőgazdaságot magas fokú szakértelem jellemzi, valamint a racionális földhasználat. Ez utóbbi olyan talajhasznosítást jelent, amely mellett a talaj termőképességét maximálisan kihasználjuk, de úgy, hogy közben a talaj minősége, termőképessége nem romlik, hanem inkább javul. A racionális földhasználat a föld mennyiségi védelmére is törekszik, igyekszik megakadályozni a termőföldnek a művelésből való kivonását.

Ugyanakkor az integrált, okszerű mezőgazdaság igyekszik a művelési ág helyes megválasztásával biztosítani a termőföld védelmét, a racionális hasznosítást, például nem erőlteti a szántóföldi kultúrákat a lejtős területeken.

Az integrált mezőgazdaság gazdálkodási rendszere föloldja a „mennyiség vagy minőség” régi dilemmáját, ugyanis biztosítja a magas fokú termelési eredményt és a magas fokú, egyenletes minőséget. Ez a kettő ugyanis most már feltételezi egymást. A fejlett technika, a kiváló szakértelem, az ökológikus és ökonomikus termelési-gazdálkodási mód együttesen biztosítja a környezetet, és ezen belül a termőföld megóvását, fejlesztését is, miközben lehetővé teszi a megfelelő jövedelem-színvonal elérését is a termelők számára.

Az integrált mezőgazdaság egyben „irányított mezőgazdaságot” is jelent, abban az értelemben, hogy nagymértékben kiküszöböli a szezo-

nális hatásokat és az évjáratí hatásokat, tehát függetlení a termelés mennyiségét és minőségét a természeti tényezőkötől.

Az integrált mezőgazdaságon belül az állattenyésztést az jellemzi, hogy megmarad a magas fokú technika és szakértelem használata, ugyanakkor visszatér a természetes tartásmóddhoz, figyelembe veszi az etológiai követelményeket, gondoskodik az állatok szenvedésmentes tartásáról, azok jó közérzetéről. Ez ma már Európai Unió követelmény is.

A vertikumok kiépítése

Mint már említettem, a rendszerváltás utáni agrárátalakulás nagy hibája volt a termelés – feldolgozás – forgalmazás vertikális láncolatainak szétszakítása, illetve ahol ez egyébként sem volt megfelelő, ott e láncolat megteremtésének elmulasztása. A magyar politikai elit nagy történelmi pillanatot és lehetőséget szalasztott el ezen a téren. A termelő dominanciájával megvalósuló vertikális integráció biztosíthatja csak, hogy a termelést követő fázisokban képződő új érték, tehát a haszon minél nagyobb arányban maradjon a termelőnél. Ha a feldolgozás, forgalmazás fázisában képződő profitból nem részesedik a megfelelő mértékben a termelő, akkor az alapanyag-termelés önmagában nem képes biztosítani számára a megfelelő ütemű tőkefelhalmozást, és az ebből következő technikai fejlődést, ahogy ezt a nemzetközi és a hazai tapasztalat egyaránt mutatja.

Ha az élelmiszerfeldolgozás és -kereskedelem haszna kívül reked a mezőgazdaságon, például a bankok fölözik le és a nagy kereskedőcégek, akkor a termelő kiszolgáltatott helyzetben marad.

Ezért arra kellene törekedni, hogy a nagy élelmiszeripari feldolgozó kapacitások és a nagy kereskedelmi láncolatok minél inkább a termelők (szövetségeinek, szövetkezeteinek) tulajdonában legyenek, ahogy ez például Hollandiában és Dániában megvalósult.

A hazai termelési rendszerekben ez részben működött is, hiszen ezek a szervezetek a termelők közös tulajdonában voltak. Így a kemia-, vetőmag- és gépbeszerzés is a termelők integrációs szervezetein keresztül valósult meg, mint ahogy a gépek szervizellátása is. Sajnos a termelési rendszerek jelentős része tönkrement a rendszerváltás utáni bizonytalan helyzetben. Különösen nagy veszteséget jelentett a

legnagyobb ilyen szervezet, a szekszárdi KSZE Rt. gazdasági tönkremenetele a gabonapiac hektikussá válása következtében, az 1990-es évek elején. A KSZE Rt. termeltetési szerződést kötött a partnereivel, hitelezte a termelést, ugyanakkor biztosította a termékek piaci elhelyezését, így exportját is. Amikor az 1990-es évek elején bekövetkezett egy hirtelen gabonaár-növekedés, a szorult helyzetben lévő üzemek a szerződés ellenére sem a KSZE-nek szállították a terményt, hanem az árban ráígérőknek. Így az integrátor nem tudta teljesíteni exportszállítási kötelezettségeit, eladósodott a bankok felé, és tönkrement.

Az élelmiszeripar és -kereskedelem elhibázott privatizációjával egyrészt elszalasztottuk a lehetőségét a termelők által vezérelt, ellenőrzött vertikális integrációs láncolat kialakítására, másrészt e privatizáció révén az új tulajdonosok legtöbbször csupán megszerezték a mi piacainkat és esetenként korszerű kapacitásainkat nagyon is olcsón. Ezzel kiszolgáltatottá váltak a hazai termelők, akik az eredeti struktúrák, a nagy gazdálkodó szervezetek szétesésével egyébként is elveszítették érdekérvényesítő képességüket.

Új magyar modell

A következőkben egy új magyar agrármodell lehetőségeit szeretném vázolni, amely sok tekintetben a régi nagyüzemi-háztáji integráció újszerű kialakítására, továbbfejlesztésére épülne.

Ennek többféle útja-módja is elképzelhető.

1. A meglévő termelőszövetkezetek megerősítése. Ne feledjük el, hogy a termőföld közel felén még mindig az úgynevezett „régí típusú” termelőszövetkezetek gazdálkodnak. Ki kellene alakítani újra a „minden faluban legalább egy szövetkezet” rendszert, amelyre, mint magra, fölfűződnenek a magángazdaságok, integrálódva a nagyüzembe. Ez a (helytelenül) „háztáji” gazdálkodásnak nevezett, specializált árutermelő kisüzemi forma jelentős kibővítése lenne, valódi, magántulajdonban levő kis- és középfarmokon. A nagyüzem művelné a technikaigényes kultúrákat, ágazatokat, mint amilyen a szántóföldi növénytermelés vagy a nagyüzemi állattenyésztés. A magánkezelésben levő, de jól gépesített kisüzemben folyna a munkaigényes termékek (bogyósgyümölcs, speciális növények, mint gyógynövény stb.) termelése, illetve az állattenyésztés olyas-

- fajta kibővítése, mint egykor a szövetkezeti háztájiban. Vagyis a nagyüzem adná a gépi munkát, a szakértelmet, az alapanyagot, például a hízalásra szánt malacot stb., és átvénné a megtermelt terméket garantált áron. Ez volt a „régii” magyar modell nagy előnye, ezt kellene fölújítani, csak jóval intenzívebb formában.
2. A szétesett szövetkezetek helyén kialakult kisbirtokokat integrálni, újra kialakítva a megfelelő táblaméreteket stb. Nem elég a kisbirtok kereskedelmi-feldolgozóipari integrálása, mert a kis méret nem képes megvalósítani a hatékony termelést, a tőke megfelelő mértékű kihasználtságát. Az ilyen módon szerveződő üzem az előző pontban kifejtett üzemi formához közeledhetne fokozatosan.
  3. A meglévő nagy integrációs szervezetek megerősítése, valamint újak szervezése, állami segítséggel. Mindazoknak az élelmiszeripari és kereskedelmi kapacitásoknak az átvétele ezek által, állami segítséggel, amelyeknek megfelelő, hatékony működtetésére az új (privatizáció utáni) tulajdonos nem bizonyult képesnek. Később ezeknek a fejlesztésére kellene ide vonzani a külföldi tőkét.

Érvek és ellenérvek

Tisztában vagyok vele, hogy a „régii” nagyüzemi magyar modellre alapozott agrárfejlődés (-fejlesztés) gondolata jelentős ellenállásba ütközik korunkban. Még azok is, akik elfogadnák ennek előnyeit, helyességét, azt fogják ellent vetni, hogy már „elment a hajó”, már a ’90-es évek agrárátalakulását nem lehet meg nem történné tenni, nem lehet „visszacsinálni”.

Úgy gondolom, hogy ez politikai akarat és józanság kérdése csupán. Ma a hazai agrárium fejlesztésének csak egyetlen lehetséges útja létezik: a föld- és tőkekoncentráció útja. A romantikus, árvalányhajas, „kertmagyarországos” illúziók, vagy akár csak a nyugat-európai agrárstruktúra bővületében megragadt elképzelések csakis a hazai agrárium, a hazai vidék vergődésének útját, vagyis zsákutcáját jelenthetik. A kisüzem életképtelen. A nyugat-európai méretű, formájú családi farm versenyképtelen például Észak-Amerikával, Ausztráliával szemben.

Nekünk ezért nem szabad sem a kisüzemet, sem a nyugat-európai méretű középüzemet megcélozni. Volt már egy versenyképesnek, fejlettnak bizonyult „magyar modell”, nincs okunk ezzel a saját model-

lünkkel szemben bármiféle ideológiai, politikai idegenkedést, ellenvetést megfogalmazni. Nem értem, hogy miért kell nekünk örökké külföldi (idegen) példákat másolni? Horn Péter akadémikus emlékeztetett nemrég arra a TV-egyetem egyik előadásában, hogy külföldön még ma is elismerik az egykori „magyar modell” előnyeit, a hazai agrárágazat egykori (1980-as évek eleji), világviszonylatban is kiemelkedő eredményeit.

Ha van ilyen idegenkedés, ellenézés, az többnyire az információhiányból, a modell működésének nem kellő ismeretéből származik tapasztalataim szerint. Ki kell mondanunk, hogy az agrárátalakulás mikéntjéről, a megfogalmazott célokról az 1990-es évek elején az agrárkérdéshez nem értő személyek, politikusok döntöttek. Jellemző ebből a szempontból, hogy amikor Roberto Rodriguez, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének brazil elnöke, 800 millió tag képviselőjében Magyarországon járt, hogy Antall József kormányát lebeszélje a hazai szövetkezeti mozgalom szétveréséről, akkor a miniszterelnök nem volt hajlandó fogadni őt. Mindezt maga Roberto Rodriguez mondta el 1999 tavaszán egy előadásában Gödöllőn! Az agrárátalakulás nem volt racionális, nem a gazdasági és társadalmi szükségszerűség irányította, hanem az ideológiai görcsök, a téves preconcepciók („verjük szét a kolhozot”), az érzelmek.

A magyar mezőgazdaság az átalakulás után nem állt új fejlődési-modernizációs pályára, azóta is válságról válságra bukdácsol. Ez tény, amit nem lehet cáfolni. Vagy fölállaljuk a hazai agrárstruktúra további átalakításának feladatát, mégpedig a gazdasági-társadalmi célszerűség alapján, ha kell, újabb politikai küzdelmek fölállalása árán is, vagy „marad minden a régiben”, vagyis folytatódik a válságról válságra bukdácsolás. Ne felejtsük el azonban, hogy az Európai Unióba való belépés a jelenlegi agrárstruktúrával egyenesen életveszélyes a hazai termelők számára.

Éppen a szövetkezeti nagyüzemi rendszer biztosítaná a magyar termőföld hazai kézben tartását, illetve az egyéb hazai termelési tényezők magyar kézben tartását. Ehhez nincs szükség egységes és oszthatatlan szövetkezeti tulajdonra, bár, bizonyos határig, annak is megvan a létjogosultsága, például a szövetkezetek hitelképességének biztosítása (anyagi fedezet) miatt.

A bérleti rendszer

A bérleti rendszer Magyarországon nem jó megoldás, több szempontból is. Egyrészt túl kicsi a hazai élelmiszerárak jövedelemtartalma, nem ad fedezetet a bérleti díjra, mint Nyugaton. Másrészt a nyugati bérleti szisztéma lényege az, hogy a bérleti díjat a tulajdonos döntően visszaforgatja a mezőgazdaságba, ezzel növelve vagyonának (ezáltal az agrárvagyonnak) az értékét. Magyarországon a bérleti díjat ma az is föléli, aki esetleg annak a szövetkezetnek a tagja, amely szövetkezet az ő földjét bérlő.

A szövetkezeti földeket a szövetkezeti tagság között kellett volna nevesíteni, de ha ez másként történt, az ismert okokból, még mindig nem késő ezt állami segítséggel megtenni. Ez nagyfokú vagyoni és jogi stabilitást teremtene a mezőgazdaságban, illetve általában a vidéki viszonyokban.

„A föld legyen azé, aki megműveli” elv valójában nagyon is követhető, kívánatos elv az egész világon. A bérleti rendszer bármilyen formája ettől mindenképpen rosszabb. A Nyugat-Európában, főként Nagy-Britanniában kialakult földbérleti rendszernek nagyon a régmúltra nyúló történelmi okai vannak. Magyarországon ezek a hagyományok mindig is hiányoztak.

Nem látom értelmét annak, hogy a földbérleti rendszer terén is utánozzuk a nyugati modellt, ha mi ennél jobb modellt lennénk képesek megvalósítani, még az 1990-es években végbement elhibázott földtulajdon-rendezési és kárpótlási folyamat ellenére is.

A veszélyek

Tudatosan a végére hagytam a veszélyek taglalását. A nyugat-európai országok számára Magyarország ideális befektetési terep lesz az agrárágazatban. Ökológiai viszonyaink lehetővé teszik a minőségi tömegáru-termelést, hiszen például az itt termelt búzából készült liszt mindig is javító képességű lesz az ott termelthez képest. Sok növény esetében (pl. kukorica, lucerna) érdemes idetelepíteni a vetőmagtermesztést.

Mindezekon túl nálunk a föld ára és a munkabér a töredéke a Lajtán túlnak. Ne feledjük el, hogy egy francia farmer nem azért nem vesz

földet Dániában, mert ott „védik a saját földet”, hanem mert ugyanolyan ökológiai, ökonómiai viszonyokat talál ott, mint otthon. Dániában sem lesz jobb minőségű a búza, mint a Loire völgyében. Viszont Magyarország esetében megéri majd földet venni és beruházni. Hozhatunk mi bármilyen jogszabályokat, azokat könnyű lesz kijátszani. Az „osztrák wirtschafft” is folyik tovább, hiába fogadkozott pár évvel ezelőtt a magyar miniszterelnök a fölszámolásáról. A zsebszerződések ügyében indított, kétmilliárd forintba kerülő vizsgálat mindössze egyetlen esetben jutott el a bírósági szakaszig...

Komoly veszély tehát, hogy Magyarországon majd nyugati tőkével kialakul a nagybirtokrendszer, kevés külföldi kezében, akik itt berendezkednek a minőségi tömegáru termelésre, míg otthon inkább extenzifikálják, és ökológiai szempontból előnyös módon átalakítják saját agráriumukat. Ekkor majd a magyar falu lakossága igazi bérmunkásként robotolhat a magyar termőföldön a nyugati kézben levő nagybirtokokon.

Vigyázzunk! Ez nem az ördög falra festése, ez nagyon is komoly veszély, uniós tagságunk napjától kezdve. Haladékokat lehet kikönyörögni, de csupán ideig-óráig. Hamarosan bárki befektethet a magyar mezőgazdaságban az Unió polgárai közül.

Az élelmiszeripar és -kereskedelem tragikus elkótyavetyélése már megtörtént. Jöhet a magyar termőföld elkótyavetyélése is!

Van még egy nagyon fontos szempont, amelyre senki sem figyel! Hazánk az EU-ban a termelési kvótákat nem az 1980-as évek elejei magas termelési színvonal alapján kapja, hanem a mostani (az elmúlt ötévi) gyalázatos teljesítmény alapján. Ha ki is tudnánk egyszer majd használni agrártermelési potenciálunkat, akkor sem lesz értelme!

A modern kori gazdaságtörténetben nincs még egy ország a világon, amelynek ilyen magas színvonalról ilyen mélyre zuhant volna a mezőgazdasága, mint hazánké. És nincs még egy ország, ahol a politika ennyire a saját agrártermelői ellen működött volna az elmúlt 10-15 évben, mint nálunk! Ez a megállapítás teljesen pártsemleges, „oldalsemleges” tény, egyetlen kormányt sem tudok kiemelni a rendszerváltás után, amelyikről ne lehetne, ne kellene elítélően nyilatkozni e téren. Iszonyú felelősség terheli a magyar politikai „elitet” a hazai élelmiszergazdaság, a magyar falu jelenlegi állapotáért!

A kérdés most az, hogy meddig folyhat mindez tovább?

Orbán Viktor legutóbb arról beszélt, hogy a FIDESZ elmulasztotta megszólítani a munkásosztályt, amely rétegnek a rendszerváltás után nem maradt megfelelő érdekérvényesítő lehetősége. Nos, a hazai agrártermelőkre – mint egyfajta agrárproletariátusra – ez még fokozottabban igaz. A teljes kiszolgáltatottság, kisémmizés jellemzi ezt a történelmi termelő réteget.

A múlt rendszerben a szövetkezeti menedzsment vállalta föl a falu, a vidék érdekeinek megjelenítését. Szabó István mint az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, mint a TOT (Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa) elnöke, a Nádudvari Vöröscsillag Tsz elnöke, a KITE termelési rendszer vezetője jelentős szerepet vállalt a pártállami oligarchia és a nehézipari lobby elleni küzdelemben. Persze olyanok támogatták ebben, mint Dimény Imre, Romány Pál és Vánca Jenő agrárminiszterek.

Ez bizony politikai harc volt! A reformerők legfőbb szövetségese mindig is a szövetkezeti menedzsment volt 1968 után! Az ún. „kolhozlobby” nagyon is pozitív szerepet játszott az 1970-es években, a reform elleni támadás idején, megakadályozva a szövetkezetek állami tulajdonba vételét, állami gazdaságokká degradálását.

A szövetkezeti rendszer szétverésével megszűnt a falu, a vidék, az agrártermelő kisember érdekérvényesítő képessége. A FIDESZ kormányzás alatt jöhetett a Torgyán–Szabadi duó „áldásos” tevékenysége.

Nem mintha a rendszerváltás utáni két szocialista–szabaddemokrata kormány (1994–98 és 2002–?) alatt bármi érdemleges előrelépés történt volna.

Koncepció, stratégia ma sincs, viszont tenyészik a dilettantizmus, az ostobaság az agrárpolitika, az agrárgazdasági gondolkodás terén!

Téveszmék

Eme dilettantizmus főbb ismérvei a következők:

1. A termelésre is kiterjedő szövetkezés egyenlő kolhoz. Láthattuk, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz. A politikai-társadalmi rendszer következménye, hogy egy üzem kolhoz-e vagy sem. Szabad piacgazdaságban, demokráciában, magántulajdon esetén a nagyüzem, a szövetkezet nem kolhoz.

2. A kis családi farm hatékonyabb a nagyüzemnél. A történelmi tapasztalat mond ellent ennek! Az USA-ban az agráráru-termelés felét a farmok 3,6%-a adja. Nyugat-Európában a legnagyobb kategóriába eső 20% adja a termelés 80%-át. (Lásd: Buday-S. A.: Agrárpolitika, vidékpolitika, 446-447.) A tőke- és földkoncentráció nagyon is előrehalad a nyugati világban. Vége az árvalányhajas, cowboykalapos farmerromantikának! A kis családi farmnak bealkonyult!
3. A nagyüzemi gazdálkodás egyenlő a környezetszennyező, agyonkemizált iparszerű modellel. Az integrált agrártermelés egyszerre felel meg a hatékonyság, a minőség és a környezetvédelem követelményeinek. Ma hazánkban éppen a szerencsétlen kisüzem, eszközök és szakértelem nélkül, a biztos záloga a környezetszennyező gazdálkodásnak!
4. Külföldi tőkére van szükség, hogy modernizáljuk az élelmiszeripart és -kereskedelmet. Ezért kell(ett) ezt a szférát kiárúsítani. Az 1990-es évek privatizációjának tapasztalata gyökeresen ellentmond ennek! Szekszárdi Húskombinát, Parmalat, Mizó stb. – hadd ne soroljam. Ha a termelők kezén lenne a feldolgozás és a kereskedelem, akkor a gazdák most nem demonstrálnának útjainkon.
5. A piacgazdaság miatt mentek tönkre a nagyüzemek. A nagyüzemek már az 1980-as évek második felében sorra mentek pénzügyileg tönkre, amikor még világszínvonalon és hatékonyan termeltek. Ágazaton kívüli tényezők játszottak szerepet a nagyüzemek pénzügyi csődhullámában. Sőt! Ha családi farmok lettek volna akkoriban a szövetkezetek helyett, a katasztrófa még sokkal súlyosabb lett volna!

Hagyjuk végre a maszatolást, a mellébeszélést! Az ágazatot rendbe kell tenni, szerkezetét át kell alakítani a hatékonysági követelményeknek megfelelően. A „több támogatást” adunk jellegű pótcselekvés csupán a probléma kezelésének elodázása. Évtizedekig válságról válságra fog bukdácsolni az ágazat, a magyar falu, a vidék, ha nem lépünk időben! És ha a magyar termőföld külföldi kézbe kerül, akkor a magyar vidék sorsa, függetlensége, szabadsága megpecsételődött!

Felhasznált irodalom:

- Benet Iván: Az élelmiszertermelés és a mezőgazdaság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Benet Iván: A föld, az istenadta föld. Statisztikai Szemle, 1995/3.
- Benet Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság. Előadás anyaga. „Magyarország az ezredfordulón”. Nyilvános vitautas, MTA, 1996. dec. 5.
- Benet Iván: Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői, I-II. Statisztikai Szemle, 1997. 3-4-5.
- Benet Iván – Kardos Zoltán: Élelmiszergazdaságunk és a külpiacok. T20091 sz. OTKA kutatás anyaga. Előadás a keszthelyi Georgikon- napokon, 1998 szept. 24-25.
- Borszéki Éva: Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. Gazdálkodás, 2003/4.
- Buday-Sántha Attila: Egy újabb elszalasztott lehetőség. Statisztikai Szemle, 1995/11.
- Buday-Sántha Attila: A hazai agrárgazdaság helyzete és az EU-csatlakozással kapcsolatos feladatok. ISM tanulmány, Budapest, 1997.
- Buday-Sántha Attila: A hazai agrártermelés aktuális kérdései. Gazdálkodás, 1998/6.
- Buday-Sántha Attila: Agrártermelésünk aktuális kérdései. T 0162001 sz. OTKA kutatás anyag. Elhangzott: Közgazdasági Vándorgyűlés, 1998. szeptember, Nyíregyháza.
- Buday-Sántha Attila: Agrárpolitika, vidékpolitika. Dialog Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2001.
- Csete László – Hom Péter – Papócsi László: Integráció az agrárgazdaságban. Gazdálkodás, 1996/5.
- Csete László: A debreceni üzemtani tankönyv. Gazdálkodás, 1997/2.
- Csete László – Láng István: Minőség és agrárstratégia. Gazdálkodás, 1999/1.
- Fehér István – Pete Nándor: A hazai agrárgazdaság EU harmonizációja. Gazdálkodás, 2001/2.
- Forgás Csaba: A mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. Gazdálkodás, 2003/4.
- Gazdag László: Magyar mezőgazdaság: hogyan tovább? Szövetkezés, 2002/1-2.
- Halmi Péter: Az EU-csatlakozás küszöbén. Gazdálkodás, 2002/1.
- Hanyecz Lajos: Controllingrendszerek az élelmiszergazdaságban. OTKA tanulmány. 2000.
- Hanyecz Lajos: Controlling a vállalat irányítási folyamataiban. Marketing és Menedzsment. 2001/5-6.
- Hanyecz Lajos: A tervezési rendszer modellje, mint a metatervezés eszköze és módszere. Marketing és Menedzsment, 2003/6.
- Harza Lajos: Mennyi támogatás járna a mezőgazdaságnak? Gazdálkodás, 2000/4.
- Harza Lajos – Balogh Ádám: A vagyonszétválás mértéke a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1998/6.
- Husti István: Gondolatok a hazai agrárinnovációról. Gazdálkodás, 1998/1.
- Kalmár Sándor: Még mindig (és újra) a földről. Gazdálkodás, 2002/1.
- Kapronczai István: A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után. Agrárgazdasági információk. 2002/5. AKII.
- Kapronczai István (szerk.): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003.
- Karalyos Zsolt: Az átalakuló mezőgazdaság integrációs pólusai. Gazdálkodás, 2001/3.
- Kispál-Vitai Zsuzsa: Az „Új generációs” szövetkezetekről. Gazdálkodás, 1999/5.
- Kispál-Vitai Zsuzsa: Szövetkezet vagy részvénytársaság? Gazdálkodás, 1999/3.
- Kölcsey Tamás: Dimény Imre akadémikus 75 éves. Gazdálkodás, 1997/2.

- Kürthy Gyöngyi – Szűcs István: A versenyképes mezőgazdaság tökeszükségelete. Gazdálkodás, 1999/4.
- Lehota József – Szűcs Judit: Külföldi vállalkozások a magyar élelmiszergazdaságban. Gazdálkodás, 1997/4.
- Mészáros Sándor: Az agrárökonomia helyzete egy kutató szemével. Gazdálkodás, 2001/1.
- Nagy Frigyes: Lépni kell, ha nyerni akarunk! Gazdálkodás, 2002/1.
- Németi László: A magyar agrártermelés versenyképessége – az Európai Unióhoz való csatlakozás fényében. Szövetkezés, 2002/1-2.
- Németi László: A magyar agrárgazdaság az ezredforduló, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003.
- Pál József: A magyar szövetkezeti mozgalom a 2003. év kezdetén. Szövetkezés, 2003/1.
- Popp József: A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Gazdálkodás, 2000/4.
- Popp József: Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig. Agrárgazdasági tanulmányok, 8., AKII, 2002.
- Popp József: A KA- reform és a többfunkciós mezőgazdaság. Gazdálkodás, 2003/4.
- Romány Pál: A makói miniszter. Gazdálkodás, 1997/2.
- Romány Pál: A történelemmé vált idő. Burgert Róbertre emlékezve. Gazdálkodás, 1999/1.
- Romány Pál: Az agrártársadalom térségi különbségei és a migráció Magyarországon. Gazdálkodás, 1999/5.
- Romány Pál: Az agrárpolitika 12 pontja. Gazdálkodás, 2001/2.
- Romány Pál: A vidék öröksége. Szövetkezés, 2002/1-2.
- Sarudi Csaba – Szabó Gábor: A vidékfejlesztés prioritásainak és eszközrendszerének EU-konform harmonizációjáról. Gazdálkodás, 1997/4.
- Sarudi Csaba: Regionális politika és vidékfejlesztés. Egyetemi jegyzet. Kaposvár, 2000.
- Sipos Aladár – Szabó Gábor: Az agrárgazdaság válsága, leküzdésének követelményei. Gazdálkodás, 1993/9.
- Szabó Gábor: A környezetgazdálkodás egyes főbb kérdései, különös tekintettel a környezetvédelemre. Akadémiai doktori értekezés, 1990.
- Szabó Gábor: Az agrárpolitika modelljeiről. Gazdálkodás, 2000/6.
- Szabó Gábor: A mezőgazdaság átalakításának hatása a környezetre. Gazdálkodás, 2002/1.
- Szabó G. Gábor: A tranzakciós költségek elmélete és a mezőgazdasági értékesítési szövetkezetek. Szövetkezés, 2002/1-2.
- Szabó G. Gábor: A szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszergazdaságban. Közgazdasági Szemle, 2002/3.
- Szabó Gábor: Az agrárkörnyezetvédelem egyes közgazdasági aspektusai. Gazdálkodás, 2003/4.
- Széles Gyula: Az integráció üzemgazdasági összefüggései. Gazdálkodás, 2003/4.
- Szűcs István: Az agrár-közgazdasági kutatások előtt álló feladatok. Gazdálkodás, 2003/4.
- Udovecz Gábor: Jövedelemhiány és versenyképesség a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2000/1.
- Udovecz Gábor: Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és fejlesztése. Gazdálkodás, 2001/4.
- Udovecz Gábor: A magyar mezőgazdaság versenyhelyzet. Gazdálkodás, 2003/4.
- Varga Gyula: Az EU-csatlakozás és az agrárproblémák. Társadalmi Szemle, 1996/10.

- Varga Gyula: Agrárpolitikai teendők az EU-csatlakozás tükrében. Európai Tükör. Műhelytanulmányok. A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja Kiadványa, 55. Budapest, 1999.
- Varga Gyula: Az Európai Unió mezőgazdaságának üzemi rendszere csatlakozási törekvéseink nézőpontjából. Gazdálkodás, 1999/4.
- Varga Gyula: Árváltozások a '90-es évtized magyarországi mezőgazdaságában. Gazdálkodás, 2001/1.
- Varga Gyula: Magyar falvak az ezredfordulón. Szövetkezés, 2003/1.
- Varga Gyula – Kapronczai István – Kiss Judit – Sántha Attila – Udovecz Gábor: Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU-csatlakozás tükrében. Budapest, 1996.
- Vasas Joachim: Csatlakozásra várva. Gazdálkodás, 2001/3.
- Véry Zoltán: A mezőgazdasági üzemek korszerű irányítása. Gazdálkodás, 2001/1-2.